

Alicja SzumowieckaORCID: 0000-0002-8060-5047
as45@stud.uws.edu.plUniwersytet w Siedlcach
Szkoła Doktorska

Strategia dla Europy Środkowo-Wschodniej

Przemysław Waingertner, *Międzymorze – wizja, iluzja czy... racja stanu? Z dziejów polskiej myśli i praktyki politycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2022, ss. 170

DOI: 10.34739/doc.2023.20.18

Przemysław Waingertner jest historykiem, profesorem nauk humanistycznych, pełniącym liczne funkcje na Uniwersytecie Łódzkim. Jego zainteresowania badawcze dotyczą m.in. historii Polski okresu dwudziestolecia międzywojennego i polskiej myśli politycznej XX wieku. Recenzowana pozycja jest pewnego rodzaju podsumowaniem rozważań na temat miejsca Rzeczypospolitej na mapie geopolitycznej Europy w kontekście całej obecnej idei tzw. Międzymorza. Należy przy tym odnotować, iż autor już wcześniej podejmował ten problem, a pod jego redakcją w 2020 r. ukazała się książka *Polska w Europie Środkowo-Wschodniej w XX wieku: aspekty gospodarcze*¹.

Praca została podzielona na pięć rozdziałów z uwzględnieniem chronologii. Pierwszy rozdział, zatytułowany *Prehistoria Międzymorza*, obejmuje stosunkowo długi okres: od X do XIX w. Blisko tysiącletnie dzieje zostały podzielone na etapy omówione w trzech podrozdziałach. Pierwszy z nich (*Ogniem i mieczem, piórem i... alkową*) jest niejako telegraficznym skrótem najważniejszych wydarzeń królestwa Piastów, wpływających zarówno pozytywnie, jak i negatyw-

¹ *Poland in Central and Eastern Europe in the 20th Century: Economic Aspects*, red. P. Weingarten, Warszawa 2020.

nie na jego pozycję na arenie międzynarodowej². Drugi podrozdział (*Drogi i bezdroża unii polsko-litewskiej*) przedstawia Polskę za czasów panowania dynastii Andegawenów aż do jej upadku. Obejmuje więc okres istnienia unii polsko-litewskiej. Wyjaśniono główne przyczyny połączenia się dwóch państw, wzloty i upadki Rzeczypospolitej Obojga Narodów, kolejne etapy kształtowania się związku (unia w Krewie, unia lubelska), zasady i prawa w niej panujące. Na końcu podrozdziału historyk stawia ważne pytanie: czy kraj był skazany na upadek ze względu na konstytuujące go podstawy? Profesor stanowczo odrzucił tę hipotezę, uzasadniając, że upadek mocarstwa środkowoeuropejskiego był spowodowany wewnętrznym osłabieniem, będącym efektem „degeneracji ustroju politycznego”. To „obywatele, «naród polityczny», nie zaś pomysłodawcy i twórcy idei «międzymorskiej» unii, zgotowali Rzeczypospolitej (i sobie) los upadłego państwa i zniewolonej nacji”³. Jest to ważne spostrzeżenie, które ma znaczenie również współcześnie. Można wysnuć z niego wiele wniosków, łącznie z tym, że potrzebne są reformy i baczne obserwowanie, czy instytucje i obywatele nie odchodzą w swym postępowaniu za daleko, biorąc pod uwagę pierwotne fundamenty. Trzeci podrozdział (*De Profundis*) obejmuje tematyką okres porozbiorowy. Wiek XIX był czasem walk wyzwoleniczych narodów tworzących wcześniej Rzeczpospolitą Obojga Narodów, począwszy od nadziei związanych z prowadzonymi przez Francję wojnami aż po powstania. Był to dla wielu narodów środkowoeuropejskich ważny okres ze względu na budzenie się lub wzmocnienie w nich tożsamości⁴.

Rozdział drugi (*Zorganizować chaos 1918-1939*) traktuje o polskich koncepcjach ułożenia stosunków z państwami tworzącymi region środkowoeuropejski w czasie odzyskiwania niepodległości i dwudziestolecia międzywojennego. Wśród nich (w podrozdziale *Stany Zjednoczone Europy Wschodniej*) została wymieniona federacyjna idea Józefa Piłsudskiego, określana również przez Ignacego Jana Paderewskiego mianem „Stanów Zjednoczonych Europy Wschodniej”⁵. Program ten nie mógł zostać zrealizowany ze

---

² Ibidem, s. 13.

³ Ibidem, s. 30.

⁴ Ibidem, s. 34.

⁵ Ibidem, s. 42.

względu na konflikty z Ukrainą i Litwą. W kolejnym podrozdziale *Południowa łamigłówka* została poruszona kwestia stosunków polsko-czechosłowackich. Podkreślono w nim nieudane próby Warszawy poprawy relacji sąsiedzkich w latach 1921 i 1926-27. Wskazano, że krytyczne ochłodzenie kontaktów miało miejsce po podpisaniu przez Czechosłowację paktu sojuszniczego z ZSRR w 1935 roku⁶. Można stwierdzić, iż kierujący polityką zagraniczną II RP stracili ostatecznie nadzieję na konstruktywną współpracę z państwem czechosłowackim już w 1933 roku, po nieudanej próbie porozumienia w sprawie sprzeciwu wobec projektowanego Paktu Czterech. Wskazuje na to m.in. nasilenie działań propagandowych w obronie praw polskiej ludności na Zaolziu rozpoczęte już na początku 1934 roku⁷. Trudno nie zgodzić się z poglądami wyrażonymi w omawianej książce dotyczącymi trudności w ułożeniu relacji we wspomnianym regionie, wynikającymi ze sporów, ale przede wszystkim z „odmiennych priorytetów i diagnoz zagrożeń dla własnego bezpieczeństwa i stabilności” określonymi przez Czechosłowację, Polskę, Rumunię i Węgry⁸. Z pewnością uniemożliwiło to znalezienie fundamentów do współdziałania, a co za tym idzie przyczyniło się do rychłej katastrofy narodów je tworzących, które padły ofiarą gry interesów większych państw.

Kolejny rozdział *Wizje na zgliszczach (1940-1945)* traktuje o pomysłach przyszłego, po ukończeniu II wojny światowej, ułożenia stosunków Warszawy z krajami Europy Centralnej. Bardzo szeroko został omówiony aspekt współpracy polsko-czechosłowackiej (w podrozdziale *Czeski sen premiera Sikorskiego*). Stworzenie federacji było ciekawym projektem dyskutowanym przez przedstawicieli obu państw na uchodźstwie. Ważny jej element i pierwszy krok stanowił układ podpisany 19 stycznia 1942 roku, stwierdzający również chęć zaproszenia do niego innych krajów regionu. Niestety ambitne i samodzielne plany przeszkadzały nie tylko Związkowi Radzieckiemu, ale również zachodnim sojusznikom, którzy zoba-

---

⁶ Ibidem, s. 53.

⁷ Vide: E. Długajczyk, *Dziennik Polski na Zaolziu (1934-1939)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1993, nr 1, s. 67; Idem, *Tajny front na granicy cieszyńskiej. Wywiad i dywersja w latach 1919-1939*, Katowice 1993, s. 51; M. Kornat, M. Wołos, *Józef Beck. Biografia*, Kraków 2020, s. 318.

⁸ P. Waingertner, *Międzymorze – wizja...*, s. 61. Vide: P. Eberhardt, *Słowiańska geopolityka. Twórcy rosyjskiej, ukraińskiej i czechosłowackiej geopolityki oraz ich koncepcje ideologiczno-terytorialne*, Kraków 2017, s. 205-206.

czyli zagrożenie dla rozwijania „przyjaźni” z Rosją bolszewicką⁹. Wśród projektów i działań Polaków w czasie II wojny światowej, wymieniono również zapomnianą działalność piłsudczyka pułkownika Jana Kowalewskiego, który oprócz koordynowania operacjami wywiadowczymi i prowadzenia lizbońskiej ekspozytury tzw. Akcji Kontynentalnej, rozpoczął tzw. Operację Trójnóg, mającą na celu rozwiązanie sojuszków III Rzeszy z Włochami, Węgrami i Rumunią¹⁰. Gdyby powyższa akcja powiodła się (nie została do końca zrealizowana ze względu na naciski Józefa Stalina domagającego się odwołania Jana Kowalewskiego z Lizbony), istniała szansa na powojenne stworzenie porozumień Polski z byłymi sojusznikami Niemiec¹¹.

Czwarty rozdział rozprawy Przemysława Waingertnera *Przeciwko Jalcie (1946-1989)* przedstawia różne koncepcje budowania federacji państw środkowoeuropejskich w warunkach wpływów radzieckich na tych terenach. Ciekawym spostrzeżeniem jest kwestia retoryki, którą obrała polska emigracja na Zachodzie, tłumacząca koncepcje związania się tych krajów jakąś formą współpracy regionalnej. Otóż, aby lepiej dotrzeć do polityków amerykańskich i elity zachodnioeuropejskiej zaczęto odwoływać się do geopolityki, wskazując, że wschodnioeuropejska federacja osłabi Związek Radziecki i zwiększy bezpieczeństwo Europy Zachodniej¹². Wśród licznych koncepcji wspomniano o wizji regionu przedstawianej przez historyków: Oskara Haleckiego, Piotra Stefana Wandycza i Mariana Kamila Dziewanowskiego¹³.

Ostatni rozdział *Sami na swoim czy razem na naszym* zawiera rozważania na temat możliwych dróg Polski po 1989 roku aż po obecne czasy. Najważniejszymi decyzjami w sferze zewnętrznej III RP był wybór sojuszków i organizacji międzynarodowych, do których wstąpiła po latach starań: Paktu Północnoatlantyckiego i Unii Europejskiej. Jak wskazano, wraz z osiągnięciem tych celów załamał się „konsensus głównych opcji politycznych”¹⁴. Od tamtego momentu ścierają się koncepcje dotyczące przede wszystkim stosunku do Rosji: tzw. „resetu” z podejściem biorącym pod uwagę

---

⁹ P. Waingertner, *Międzymorze – wizja...*, s. 74.

¹⁰ Ibidem, s. 86-87.

¹¹ Ibidem, s. 88.

¹² Ibidem, s. 93.

¹³ Ibidem, s. 97.

¹⁴ Ibidem, s. 128.

zagrożenie, jakie niesie za sobą wzmocnienie tego sąsiada na arenie międzynarodowej¹⁵.

Ważnym regionalnym przedsięwzięciem, o czym traktuje podrozdział *Projekt Wyszehrad*, było stworzenie Trójkąta Wyszehradzkiego, a po podziale Czechosłowacji – Grupy Wyszehradzkiej, która do dziś jest miejscem uzgadniania stanowisk w różnych kwestiach międzynarodowych¹⁶. Ponadtrzydziestoletnia działalność tej organizacji charakteryzowała się różnym natężeniem współpracy. Można ją podzielić na następujące okresy: 1991-1993, 1993-1997, 1998-2004 i w latach poakcesyjnych do UE. Pierwszy etap charakteryzował się dużą dynamiką: 15 lutego 1991 r. podpisano „Deklarację wyszehradzką”, a 21 grudnia 1992 r. powołano do życia Środkowoeuropejskie Porozumienie o Wolnym Handlu (CEFTA)¹⁷. Kolejne lata to czas wstrzymania rozwoju organizacji¹⁸. Jako moment wznowienia działalności Grupy V4 autor wskazał zaproszenie w 1997 roku¹⁹ państw ją tworzących do rozmów o akcesji do Organizacji Paktu Północnoatlantyckiego. Jako przyczynę przerwy badacze tematyki wskazują obawę przywódców, że proces wstąpienia byłby dłuższy w przypadku grupowych rozmów²⁰. Następny okres to czas starań o członkostwo w Unii Europejskiej. Po osiągnięciu tego celu nadal widziano sens współpracy regionalnej w ramach Grupy Wyszehradzkiej. Jak wskazano w książce *Międzymorze... dla III RP* stanowi ona początek realizacji większego planu²¹. W ostatnim podrozdziale poprowadzono wywód dotyczący dzisiejszego miejsca Trójmorza w polityce zagranicznej Polski. Projekt budowy tego regionalnego porozumienia w obecnych czasach należy wiązać z koncepcją tworzoną przez partię Prawo i Sprawiedliwość i prezydenta Andrzeja Dudę dotyczącą ułożenia stosunków w Europie Środkowej. Jej prezentacja miała miejsce przed wyborami w 2015

---

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Ibidem, s. 138.

¹⁷ Ibidem, s. 133.

¹⁸ Ibidem, s. 136.

¹⁹ W literaturze powszechnie spotyka się rok 1998 jako datę kończącą przerwę w działalności Wyszehradu.

²⁰ P. Deszczyński, M. Szczepaniak, *Grupa Wyszehradzka. Współpraca polityczna i gospodarcza*, Toruń 1995, s. 102. Vide: A. Szumowiecka, *Dyplomacja kulturalna Czech na forum Grupy Wyszehradzkiej*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2022, nr 19, s. 33.

²¹ P. Waingertner, *Międzymorze – wizja...*, s. 138.

roku²². Od tamtego momentu podejmowane są kolejne inicjatywy mające na celu zacieśnienie współpracy państw położonymi między Morzami Adriatyckim, Bałtyckim i Czarnym. Jako przykłady tych inicjatyw wymieniono m.in. Forum Regionów Trójmorza i Sieć Gospodarczą Regionów Trójmorza²³.

Rozdział *Sami na swoim czy razem na naszym* jest połączeniem historii ostatnich trzydziestu lat z obecną sytuacją geopolityczną. Autor bowiem swój wywód odnosi również do wojny rosyjsko-ukraińskiej²⁴. Należy uznać za bardzo dobry element zakończenia otwartą zachętę do dyskusji na temat naszej racji stanu i ważnego w niej miejsca dla koncepcji związku państw środkowo-europejskich²⁵.

W niniejszej pracy wykorzystano bogatą literaturę, sporo pozycji zawierających drukowane zbiory dokumentów, zbiory prasowe z lat 1919-1947 oraz nieliczne archiwalia dotyczące Towarzystwa Straży Kresowej i Ligi Niepodległości Polski. Skąpy zbiór dokumentów archiwalnych jest zrozumiałą, biorąc pod uwagę to, że projekt Trójmorza/ Międzymorza/Trzeciej Europy nie był sformalizowanym pomysłem – raczej idea, o której wielu myślało na przestrzeni szczególnie ostatnich 100 lat. Niemniej wśród licznych pozycji literatury przedmiotu warto byłoby jeszcze wspomnieć o ciekawej publikacji Marka Kornata²⁶, w której omawiał miejsce Międzymorza w polityce równowagi II Rzeczypospolitej.

W kwestii sytuacji międzynarodowej schyłku lat 30. XX wieku doprecyzowania wymaga sprawa aneksji przez Niemcy terytoriów czechosłowackich. W sformułowaniu na temat „zajęcia w wyniku ustaleń konferencji monachijskiej zachodniej Czechosłowacji” jest pewna nieprecyzyjność²⁷. Otóż w wyniku tej konferencji nie oddano III Rzeszy całej zachodniej części państwa, ale obszar obejmujący pogranicze czesko-niemieckie i czesko-austriackie. Był to teren rozproszony, z większością niemiecką, jednakże – co należy podkreślić – bardzo uprzemysłowiony i ufortyfikowany.

---

²² Ibidem, s. 139.

²³ Ibidem, s. 144.

²⁴ Ibidem, s. 121.

²⁵ Ibidem, s. 151.

²⁶ M. Kornat, *Polityka równowagi 1934-1939. Polska między Wschodem a Zachodem*, Kraków 2007.

²⁷ P. Waingertner, *Międzymorze – wizja...*, s. 65.

W omawianiu polityki polskiej wobec południowego sąsiada znalazło się stwierdzenie, że „piłsudczycy nie zrewidowali dotychczasowej – zdystansowanej i niechętniej – postawy wobec Pragi nawet w kontekście tzw. Anschlussu Austrii” i że „postanowiono (...), że Polska konsekwentnie i bez względu na intensywność nacisków płynących z Paryża unikać będzie jednoznacznych deklaracji dotyczących opowiedzenia się po stronie Czechosłowaków w wypadku konfliktu z Niemcami”²⁸. Wskazuje to na „uszytywnienie” się dyplomacji Warszawy, na pewną krótkowzroczność. Jednakże należy zauważyć, że Francja domagała się gwarancji ze strony II RP przy kontynuowaniu taktyki *appeasementu* wobec żądań niemieckich²⁹. O biernej postawie Paryża wobec sojusznika pisali we wspomnieniach m.in. Michał Łubieński i Paweł Starzeński³⁰. Polska poza tym nie była związana z południowym sąsiadem sojuszem wojskowym

i nie miała zobowiązań w stosunku do Francji na wypadek jej wojny z III Rzeszą spowodowanej sojuszem z Czechosłowacją. W Warszawie zdawano sobie ponadto sprawę, że Praga niekoniecznie będzie się broniła³¹, brakowało bowiem z jej strony zdecydowania. Wydaje się więc racjonalnym posunięciem oczekiwanie na konkretne postanowienia najbardziej zainteresowanych państw, a nie „wychodzenie przed szereg” narażające kraj na ewentualne pogorszenie stosunków z niebezpiecznym sąsiadem.

Publikacja Przemysława Waingertnera ma wiele walorów poznawczych. Przedstawia w telegraficznym skrócie historię Polski w kontekście regionu, pokazując różne koncepcje i pomysły pojawiające się w jej polityce od początku istnienia. Zawiera wiele tez zasługujących na zastanowienie, zwłaszcza w kontekście obecnych czasów. Podsumowując, poza kilkoma drobnymi uwagami, należy stwierdzić, że książka *Międzymorze – wizja, iluzja czy... racja stanu? Z dziejów polskiej myśli i praktyki politycznej* jest dziełem bardzo wartościowym i wartym przeczytania. Jest to lektura ważna

---

²⁸ Ibidem, s. 66.

²⁹ Documents on British Foreign Office/III/II, dok. 758, depesza Newtona z 4 IX 1938 r., s. 226-227; dok. 759, depesza Newtona z 4 IX 1938 r., s. 227-228 za: P.M. Majewski, *Edvard Beneš i kwestia niemiecka w Czechach*, Warszawa 2001, s. 160. Vide: M. Łubieński, *Refleksje i reminiscencje*, Warszawa 2012, s. 136.

³⁰ P. Starzeński, *Trzy lata z Beckiem*, Warszawa 1991, s. 82.

³¹ J. Łukasiewicz, *Dyplomata w Paryżu 1936-1939*, Warszawa 1995, s. 126.

zarówno dla historyków, jak może jeszcze ważniejsza dla osób zajmujących się stosunkami międzynarodowymi i polityką zagraniczną. Przystępny język i logiczny wywód sprawiają, że jest to dobra publikacja dla każdej zainteresowanej osoby.

Bibliografia / References

- Deszczyński P., Szczepaniak M., *Grupa Wyszehradzka. Współpraca polityczna i gospodarcza*, Toruń 1995.
- Długajczyk E., *Dziennik Polski na Zaozniu (1934-1939)*, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1993, nr 1.
- Długajczyk E., *Tajny front na granicy cieszyńskiej. Wywiad i dywersja w latach 1919-1939*, Katowice 1993.
- Eberhardt P., *Słowiańska geopolityka. Twórcy rosyjskiej, ukraińskiej i czechosłowackiej geopolityki oraz ich koncepcje ideologiczno-terytorialne*, Kraków 2017.
- Kornat M., Wołos M., *Józef Beck. Biografia*, Kraków 2020.
- Kornat M., *Polityka równowagi 1934-1939. Polska między Wschodem a Zachodem*, Kraków 2007.
- Łubieński M., *Refleksje i reminiscencje*, Warszawa 2012.
- Łukasiewicz J., *Dyplomata w Paryżu 1936-1939*, Warszawa 1995.
- Majewski P.M., *Edvard Beneš i kwestia niemiecka w Czechach*, Warszawa 2001.
- Poland in Central and Eastern Europe in the 20th Century: Economic Aspects*, red. P. Waingertner, Warszawa 2020.
- Starzeński P., *Trzy lata z Beckiem*, Warszawa 1991.
- Szumowiecka A., *Dyplomacja kulturalna Czech na forum Grupy Wyszehradzkiej*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2022, nr 19.
- Waingertner P., *Międzymorze – wizja, iluzja czy... racja stanu? Z dziejów polskiej myśli i praktyki politycznej*, Łódź 2022.